ئەشئەرىيلەر

ئىنقلما:

ئەشئەرىيلەر: كالامىزمچى ئىسلام پىرقىسى بولۇپ، مۇئتەزىلىلەرگە قارشى مەيداندىكى ئەبۇلھەسەن ئەلئەشرى دىگەن كىشىگە نىسبەت بىرىلىدۇ. ئەشئەرىيلەر دىنىنىڭ ھەقىقتى ۋە ئىسلام ئەقىدىلىرىنى ئىبنى كىلابنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئىسپاتلاش ئۈچۈن مۇئتەزىلىلەر، پەلسەپىچىلەر ۋە باشقا رەقىبلىرى بىلەن مۇنازىرىلەشكەندە پاكىتلار، ئەقلىي دەلىللەر ۋە كالامىزمنى ۋاستە سۈپىتىدە قوللانغان.

قورۇلۇشى ۋە ئاساسلىق كىشلىرى:

◈ ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرى: تولۇق ئىسمى ئەبۇلھەسەن ئەلى ئىبنى ئىسمائىل ئەلئەشئەرى بولۇپ، ئەبۇ مۇسا ئەلئەشئەرىنىڭ نەسلىدىن. ھىجرىيەنىڭ 270 ـ يىلى بەسرەدە توغۇلغان. ئۇنىڭ پىكرى ھاياتى ئاساسەن ئۈچ باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن:

بىرىنچى باسقۇچ: ئۆز دەۋرىدىكى مۇئتەزىلىلەرنىڭ شەيخى ئەبۇ ئەلى ئەلجەبائىينىڭ قۇچىقىدا چوڭ بولغان، ئۇنىڭدىن ئىلىم ئىگەللىگەن ۋە مۇئاۋىنىغا ئايلىنىپ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن. ئەبۇلھەسەن مۇئتەزىلىلەرگە قىرىق يىل رەھبەرلىك قىلغان.

ئىككىنچى باسقۇچ: ئۆيىدە ئون بەش كۈن ئېتىكاف قىلىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، تەتقىق قىلىش ۋە ئىستىخارە نامىزى ئوقۇش ئارقىلىق ئۆزىگە رەسمىي قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، بۇرۇندىن ھىمايە قىلىپ كەلگەن مۇئتەزىلە مەزھىبىگە قارشى چىققان. مۇئتەزىلە مەزھىپىدىن قول ئۈزگەنلىكىنى جاكارلىغاندىن كېيىن، ئۆزى ئۈچۈن يېڭى بىر مېتود سىزىپ چىققان ۋە ئۇ ئارقىلىق ئايەت ـ ھەدىسلەرنى ئەقلىي ھۆكۈملەرگە ئويغۇن كىلىدۇ، دەپ گۇمان قىلغان نوقتىلارغا بورىغان. يەنە شۇ مېتودى ئاساسىدا، ئەقىل ئارقىلىق ئابدۇللاھ ئىبنى سەئىيد ئىبنى كىلابنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ يەتتە تۈرلۈك سۈپىتىنى ئىسپاتلاش پرىنسىپىغا ئەگەشكەن. ئۇ سۈپەتلەر: ھايات، ئىلىم، ئىرادە، قۇدرەت، ئاڭلاش، كۆرۈش، سۆزلەشتىن ئىبارەت. ئەمما، يۈز، ئىككى قول، پاچاق قاتارلىق سۈپەتلەرنى ئەقىل پرىنسىپلىرىغا ئويغۇن كىلىدۇ، دېگەن نوقتىلارغا بوراپ ئىزاھلىغان. بۇ ئەشئەرىيلەر ھازىرغىچە ياقلاپ كەلگەن باسقۇچ.

ئۈچىنچى باسقۇچ: ئاللاھ تائالانىڭ بارلىق سۈپەتلىرىنى قىياپىتىنى سۈرۈشتۈرمەستىن، ئۆزگەرتمەستىن، بورمىلىماستىن ۋە ئوبرازلاشتۇرماستىن ئىسپاتلاش. بۇ باسقۇچتا ئۆزىنىڭ "دىنىنىڭ ئۇسۇلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش" نامىلىق كىتابىنى يېزىپ، ئۇ ئارقىلىق ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل بايرىقىنى كۆتۈرۈپ

www.munber.org

تۇرىۋاتقان سەلەپلەرنىڭ ئەقىدىسى ۋە مەنھەجى (مېتودى)نىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلىگەن. ئۇ بۇنىڭ بىلەنلا بولدى قىلماستىن، ئەقىدىنى شەرھىلەش ۋە سۈننەتنى همايە قىلىشقا دائىر 68 كىتاب يېزىپ، چوڭ بىر كىتابخانا مىراس قالدۇرغان. ھىجرىيە 324 ـ يىلى ۋاپات بولغان ۋە باغدادقا دەپنە قىلىنغان. جىنازە نامىزىغا "بۈگۈن سۈننەتنىڭ ياردەمچىسى ۋاپات بولدى" دەپ كىشىلەرنى چاقىرىشقان.

◈ ئەشئەرىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، مەزھەپنىڭ ئىماملىرى ۋە ئۇسۇل ـ ئەركانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغۇچىلارنىڭ قولىدا ئەشئەرى مەزھىپى نۇرغۇن باسقۇچلارنى باشتىن كەچۈردى. مەزھەپنىڭ ئەقىدە ۋە ئاساسىغا دائىر ئۇلارنىڭ ئىجتىھاد ۋە مېتودلىرى كۆپەيدى. ئۇنىڭ سەۋەبى مەزھەپنىڭ دەسلىۋىدە ئېنىق ئېتىقادىي يۇنىلىش ۋە شەرئىي نەسلەر بىلەن قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرىسىدا مۇئەييەن ئاساس ئۇستىگە قورۇلمىغانلىقىدا ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يۈزلىنىشى ۋە ئىجتىھادلىرى سەلەپلەرگە مۇۋاپىقلىشىش بىلەن ئەقىدىنى كۆچلەندۈرىدىغان كالام ئىلمىنى قوللانغان ھالدا مۇئتەزىلىلەرگە رەددىيە بېرىشنىڭ ئوتتۇرىسىدا دەۋالغۇپ تۇردى. ئۇ تەرەققىياتنىڭ ئاساسلىق ئەھۋاللىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

- كالامىزم تەرەپدارلىرى ۋە مۇئتەزىلىلەرگە يېقىنلىشىش.
- تەسەۋۋۇپقا كىرىش ۋە ئۇنى ئەشئەرىي مەزھىپىگە تېڭىش.
- پەلسەپىگە ئارىلىشىش ۋە ئۇنى مەزھەپنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇرىۋېلىش.

مەزھەپنىڭ كۆرنەرلىك ئىماملىرى:

◈ ئەلقازىي ئەبۇ بەكر ئەلباقىلانى: (328ھ ـ 402ھ / 950م ـ 1013م)تولۇق ئىسمى: مۇھەممەد ئىبنى تايىيب ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى جەئفەر بولۇپ، كالام ئالىملىرىنىڭ كاتتىلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئەشئەرىنىڭ ئەسەرلىرىنى تەھقىقلاپ چىققان، مۇقەددىمىلەردە تەۋھىدنىڭ ئەقلىي پاكىتلىرى توغرىسىدا توختالغان ۋە ئۇشۇقتىن ئوشۇق مۇبالىغە قىلغان؛ گەرچە بۇ مۇقەددىمىلەر قۇرئان ياكى ھەدىستە زىكىر قىلىنمىغان بولسىمۇ. ئاخىرىدا ئۇ سەلەپلەرنىڭ مەزھىپىگە كىلىپ توختىغان ۋە ئىككى قول، يۈز قاتارلىق بارلىق سۈپەتلەرنى قانداق كۆرسىتىلگەن بولسا شۇنداق مۇئەييەنلەشتۈرگەن. تەۋىل قىلغۇچى (ئەسلى مەنىسىدىن ئىككىنچى بىر مەنەغا بوراپ، چۈشەندۈرگۈچى) لارنىڭ بارلىق ئىزاھلىرىنى خاتاغا چىقارغان. ئۇ بۇ قاراشلىرىنى "تمهيد الأوائل وتلخيص الدلائل" ناملىق كىتابىدا ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ كۇفەدە تۇغۇلغان، باغدادتا يەرلەشكەن ۋە شۇ يەردە ۋاپات بولغان. دۆلەت ئۇنىڭ توغرىسىدا رۇم پادىشاھىغا ئەلچى ئەۋەتكەن، شۇنىڭ بىلەن كونستانتىنپولدا پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىدا خرىستىئان ئالىملىرى بىلەن مۇنازىرىلەر بولۇپ ئۆتكەن. ئۇنىڭ: "إعجاز القرآن"، "الإنصاف"، "مناقب الأئمة"، "دقائق الكلام"، "الملل والنحل"، الاستبصار"، "تمهيد الأوائل"، "كشف أسرار الباطنية" قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

www.munber.org

◈ **ئەبۇ ئىسھاق ئەششىيرازى: (393ھـ - 496ھـ/ 1003م ـ 1083م) تولۇق** ئىسمى: ئىبراھىم ئىبنى ئەلى ئىبنى يۈسۈف ئەلفيروز ئابادي ئەششىرازى بولۇپ، مۇنازىرىدە ئەللامە ئىدى. ئىراننىڭ فەيرۇزئاباد شەھرىدە دۇنياغا كەلگەن ۋە ئۇ يەردىن شىرازغا، كېيىن بەسرىگە، ئۇ يەردىن ھىجرىيە 415 ـ يىلى باغدادقا كىلىپ ئورۇنلاشقان. شافىئىنىڭ فىقھىسى ۋە كالام ئىلمىدە نام چىقارغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەسىلە سوراش مەنبەسىگە ۋە شۇ دەۋرنىڭ مۆپتىسىغا ئايلانغان. ئۇ يەنە مۇنازىرە ۋە تالاش ـ تارتىشلاردا پاكىتلىرىنىڭ كۈچلۈكلىكى بىلەن شۆھرەت قازانغان. ئۇنىڭ ئۈچۈن ۋەزىر نىزام ئەلمۇلك دەجلە دەرياسى ساھىلىغا "نىزامىيىيە مەدرىسىسى"نى بىنا قىلىپ بەرگەن. ئۇ شۇ يەرنى ئىدارە قىلىش بىلەن بىرگە ئۇنىڭدا ئوقۇتقۇچىلىك قىلغان.

ئۇ كەمبەغەللىك ئىچىدە سەۋر بىلەن ياشىغان، سورۇنلۇقى ياخشى بولۇپ، چىرايى ئۈچۈق، گەپ ـ سۆزى پاساھەتلىك، مۇنازىرىگە ماھىر كىشى ئىدى. شېئىر يازالايتتى. ئۇ باغدادقا ۋاپات بولغان بولۇپ، نامىزىنى ئاباسىيلار خەلىپىسى مۇقتەدا چۈشۈرگەن.

ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك ئەسەرلىرى بار: "التنبيه"، "المهذب في الفقه"، "التبصرة في أصول الشافعية"، "طبقات الفقهاء"، "اللمع في أصول الفقه وشرحه"، "الملخص"، "المعونة في الجدل".

◈ **ئەبۇ ئىسھاق ئەلئىسفىرايىينى: (418ھـ/ 1027م) تولۇق** ئىسمى: ئىبراھىم ئىبنى مۇھەممەد ئىبراھىم ئىبنى مەھران بولۇپ، فىقھي ۋە ئۇنىڭ مېتودىغا ئالىم كىشى ئىدى. ئۇ فىقھشۇناسلارنىڭ ئارىسىدا تونجى بولۇپ، "ركن الدين" يەنى ”دىنىنىڭ تۈۋرۈكى” دېگەن ئۇنۋانغا ئېرىشكەن. نىيساپۇر بىلەن جورجان ئارىسىدىكى ئىسفىرايىين دېگەن جايدا ئۆسۈپ يېتىلگەن، كېيىن نىيساپۇرغا بارغان ۋە ئۇ يەردە ناھايىتى چوڭ بىر مەدرەسە قۇرۇپ ئۇنىڭدا دەرس بەرگەن. خۇراسان ۋە ئىراقنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى كەزگەن. ئۇ ئىسلام ئالىمدە يۇكسەك شۆھرەت قازانغان. كالام ئىلمىدە چوڭ بىر كىتاب يېزىپ، ئۇنى "الجامع في أصول الدين والرد على الملحدين" دەپ ئاتىغان. ئىبنى خىللىكان بۇ ھەقتە "مەن ئۇنى بەش توملۇق ھەجىمدە كۆردۈم" دېگەن. ئەبۇ ئىسھاق ئەلئىسفىرايىينى ـ ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن ـ ھىجرىيە 418 ـ يىلىنىڭ ئاشۇرا كۈنى نىيساپۇردا ۋاپات بولغان ۋە جەسىدى ئىسفىرايىينغا يۆتكىلىپ، ئۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. ئۇ سەكسەن ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى.

◈ **ئىككى ھەرەم ئىمامى ئەبۇ ئەلمەئالي ئەلجۇۋەينى: (419ھـ - 478ھـ / 1028م ـ 1085م) تولۇق** ئىسمى: ئابدۇلمەلىك ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى يۈسۈف ئىبنى مۇھەممەد ئەلجۇۋەينى بولۇپ، شافىئىي مەزھىپىنىڭ فىقھي ئالىمى ئىدى. نىيساپۇر ئەتراپىدىكى جوۋەين رايونىدا دۇنياغا كەلگەن، كېيىن باغدادقا، ئارقىدىنلا مەككىگە سەپەر قىلغان ۋە ھەرەمنىڭ يېنىدىلا تۆت يىل تۇرغان. مەدىنىگە بېرىپ پەتىۋا بەرگەن ۋە دەرس ئۆگەتكەن. بۇلاردىن كېيىن باغدادقا قايتىپ كەلگەن. ۋەزىر نىزام ئەلمۇلك ئۇنىڭغا نىزامىيىيە مەدرىسىسىدىن بىرنى بىنا قىلىپ بەرگەن، ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئۆلىمالارنىڭ چوڭلىرى كىلەتتى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتى ھېچقانداق تۇسالغۇسىز ئوتتۇز يىلغا يېقىن داۋاملاشتى، ئۇ بۇ جەرياندا ئەشئەرىيلەرنى ھىمايە قىلدى. ئۇنىڭ نامى ئۇيۇقىچە يېيىلدى. ئەمما ئۇ ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا سەلەپى

www.munber.org

مەزھىپىگە قايتتى. ئۇ "نىزامىييە" رىسالىسىدە مۇنداق يازىدۇ: "ئۇممەت بىرلىككە كەلگەن قاراش ھۆججەت بولالايدۇ. دېگەن كەسكىن دەلىلگە ئاساسەن ئۇممەتنىڭ سەلەپلىرىگە ئەگىشىشكە قاراش جەھەتتىن رازى بولىمىز. ئەقىدە جەھەتتىن شۇنى توغرا دەپ ئاللاھنىڭ دىنىغا كىرىمىز..." ئۇ بۇ قاراشلىرىنى ئۆزىنىڭ "غياث الأمم في تياث الظلم" ناملىق كىتابىدا ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇنىڭ بۇ كىتابى ئىسلامنىڭ سىياسىي چۈشەنچىلىرىنى ئىزاھلاشقا قارىتىلغان مەخسۇس ئەسەر بولۇشىغا قارىماي ئۇنىڭدا مۇنداق دەيدۇ: "مېنىڭ ھازىر بۇ كىتابىنىڭ مۇددىئاسىغا ماسلاشقان ھالدا دەيدىغىنىم شۇكى، قاراشلار ئېغىپ، ھاۋايى ـ ھەۋەسلەر يامراپ كەتكەشتىن ئىلگىرى ئىمامنىڭ قىلىدىغان ئىشى بارلىق كىشىلەرنى ئىلگىرىكى سەلەپلەرنىڭ مەزھىپلىرىگە توپلاشقا ھېرىسمەن بولۇشىدۇر. ئۇلار (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن) مۇرەككەپ مەسىلىلەرگە ئىچكىرلەپ كىرىش ۋە ئېنىقسىز نوقتىلارغا يېقىنلىشىشتىن توسىشاتتى..."

ـ قۇرتۇبى مۇسلىم (ئىمام مۇسلىمنىڭ ھەدىس كىتابىنى كۆزدە تۇتىدۇ ـ ت) نىڭ شەرھىدە جۇۋەينىنىڭ ھەمرالىغا مۇنداق دەۋاتقانلىقىنى مىسال كەلتۈرىدۇ: "ئەي دوستلار! كالامىزم بىلەن ئۆزەڭلارنى ئاۋارە قىلماڭلار، مەن كالام ئىلمىنىڭ مېنى ھازىرقى ھالغا ئېلىپ كېلىدىغان بىلگەن بولسام، ئۇنىڭغا يېقىنلاشمايتتىم." رەھمەتلىك نىساپۇردا ۋاپات بولدى، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ تۆت يۈز شاگىرتى بار ئىدى. ئۇنىڭ العقيدة النظامية في الأركان الإسلامية"، "البرهان في أصول الفقه"، "نهاية المطلب في دراية المذهب" في الفقه الشافعي، "الشامل في أصول الدين" قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

◈ ئەبۇ ھامىد ئەلغەزالىي: (450ھـ ـ 505ھـ / 1058م ـ 1111م) تولۇق ئىسمى: مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ئەلغەزالىي ئەتتۇسىي بولۇپ، ھۆججەتۇل ئىسلام (ئىسلامنىڭ بۇرھانى ياكى پاكىتى) دەپ ئاتالغان. خۇراساننىڭ تۇس رايونىغا قاراشلىق تابىران دېگەن جايدا دۇنياغا كەلگەن ۋە شۇ يەردە ۋاپات بولغان. ئۇ نىساپۇرغا، ئۇ يەردىن باغداد، ھىجاز، شام ۋە مىسىرلارنى كېزىپ، ئاخىرىدا يۇرتىغا قايتقان.

غەزالىي باقىلانىينىڭ پرىنسىپى بويىچە ماڭماستىن بەلكى ئەشئەرىيلەرنىڭ بىر قىسىم قاراشلىرىغا، بولۇپمۇ دەلىل كۆرسىتىشتىكى ئەقلىي مۇقەددىمىلەرگە مۇناسىۋەتلىك نوقتىلىرىغا قارشى چىققان. ئۇ يەنە "زالالەتتىن قۇتقۇزغۇچى" ۋە "ئىمان بىلەن زىندىقلىقنىڭ پەرقى" ناملىق كىتابلىرىدا كالام ئىلمىنى تەنقىد قىلغان ۋە ئۇنىڭ پاكىتلىرىنىڭ "شەكسىز ئىلىم" گە پايدىسى يوق، دېگەن يەكۈننى چىقارغان. كالام ئىلمىگە ئىچكىرلەپ كىرىشنى ھارام دەپ كۆرسىتىپ، بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن: "گەپنى ئۇچۇق قىلساق، بۇ ئىلىمگە ئىچكىرلەپ كىرىش ھارام". ئۇ تەسەۋۋۇپ تەرىپىگە يۈزلەنگەن ۋە ئۇنى مەرىپەتنىڭ يىگانە يولى، دەپ قارىغان. ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا "سەھىھۇل بۇخارىي"نى تەتقىق قىلىش جەريانىدا سۈننەتكە قايتقان.

◈ ئىمام ئەلفەخر ئەررازى: (544ھـ ـ 606ھـ / 1150م ـ 1210م) تولۇق ئىسمى: ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ئەلھەسەن ئىبنى ئەلھۇسەيىن ئەتتەيمىي ئەتتەبەرىستانىي ئەررازى ئەلمۇۋەللەد بولۇپ، تەخەللۇسى پەخرۇددىن

www.munber.org

ئىدى. ئەل ئارىسىدا ئىبنى ئەلخەتىيب دېگەن نامدا تونۇلغان، ئۇ شافىئىي مەزھىپىنىڭ فىقھى ئالىمى ئىدى. ئۇنىڭ توغرىسىدا "وفيات الأعيان" نىڭ ئاپتورى مۇنداق دەيدۇ: "ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ يېگانىسى بولۇپ، ئىلمى كالام ۋە ئەقلىي قاراشلاردا زاماندىشلىرىدىن ئېشىپ كەتكەن". ئۇ، ئەقلىنى كۆچلەندۈرۈپ، ئۇنى شەرئىي پاكىتلارنىڭ ئۈستىگە قويىدىغان ئومۇمىي قائىدىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا قويغۇچىسى بولغاندىن تاشقىرى، ئەشئەرىي مەزھىپىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى ئىزاھلىغۇچىسى ئىدى. ئۇ ئىلمىي كالام بىلەن پەلسەپىنى بىر ـ بىرىگە ئارىلاشتۇرىۋەتكەن. "تارازا تىلىدا" ناملىق ئەسىرىنىڭ تۆتىنچى جىلد، 429،426 ـ بەتلىرىدە ھافىز ئىبنى ھەجەر بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن: "ئۇنىڭ، دىنىنىڭ ئاساسلىق مەسىلىلىرىگە قارىتا ئادەمنى ھەيران قىلارلىق دەرىجىدە گۇمانىي قاراشلىرى بار ئىدى. ئالدى بىلەن خۇسۇمەتچىلەرنىڭ شۇبھىلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئوتتۇرىغا قوياتتى، ئاندىن ئەھلى سۈننەتنىڭ مەزھىپىنى يېتەرلىك دەرىجىدە مەۋھۇملاشتۇرۇپ ئوتتۇرىغا قوياتتى." بىراق ئۇ، ئەقلىنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئېتىقادىنىڭ ساپلاشقانلىقىغا دالالەت قىلىدىغان ۋەسىيەتلەرنى قالدۇرغان ۋە ھاياتىنىڭ ئاخىرلىرىدا سەلەپلەرنىڭ مېتودىغا ئەگىششىنىڭ مۇھىملىقىنى ئەسكەرتكەن. ئىلمىي كالام يوللىرىدىكى ئايلىنىشلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سەلەپلەر مېتودىنىڭ ئەڭ ساغلام مېتود ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ مۇنداق دېگەن: "كالامىزم يوللىرى ۋە پەلسەپىۋىي مېتودلار ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ چىقتىم. ئۇلاردا ئاغرىقنى ساقايتىپ، تەشنالىقنى قاندۇرىدىغان بىرەر ئامىلنى بايقىمىدىم. يەنىلا مەن ئەڭ يېقىن يولنىڭ قۇرئاننىڭ يولى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. ئاللاھنىڭ ئىسىم ـ سۈپەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشتە {الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى} "مەرھەمەتلىك اللە ئەرش ئۈستىدە (ئۆزىگە لايىق رەۋىشتە) قارار ئالدى" ۋە {إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ} "ياخشى سۆز اللە نىڭ دەرگاھىغا ئۆرلەيدۇ، ياخشى ئەمەل ئۇنى كۆتۈرىدۇ" دېگەن ئايەتنى، ئاللاھنىڭ ئوخششى بار، دېگەننى رەت قىلىشتا {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ} "ھېچ شەيئى اللە غا ئوخشاش ئەمەستۇر، اللە ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر" ۋە {وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا} "ئۇلار بولسا ئۇنى بىلمەيدۇ" دېگەن ئايەتلەرنى ئوقۇغىن" بۇلاردىن كېيىن ئۇ يەنە نادامەت ئىچىدە ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دېگەن: "كەچمىشىمنى سىناپ كۆرگەنلەر مەن بىلگەننى بىلىپ قالىدۇ" ـ ئىبنى تەيمىييەنىڭ "الحموية الكبرى" ناملىق كىتابىدىن.

ئۇنىڭ ئىلمىي كالامغا دائىر مەشھۇر كىتابلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: "أساس التقديس في علم الكلام"، "شرح قسم للإلهيات من إشارات ابن سينا"، "اللوامع البينات في شرح أسماء الله تعالي والصفات"، البيان والبرهان في الرد على أهل الزيغ والضلال"، "كافية العقول".

پىكىر ۋە ئېتىقادلار:

◈ ئەشئەرىيلەرنىڭ نەزىرىدە ئىلىمنىڭ مەنبەسى قۇرئان كەرىم ۋە سۈننەتتىن ئىبارەت بولۇپ، ئىلمىي كالامنىڭ قائىدە ـ پرىنسىپلىرىنىڭ تەقەززاسىغا ئويغۇنلاشتۇرۇپ ئالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئۆز ئارا قارىمۇ قارشىلىق يۈز بەرگەندە

www.munber.org

ئەقىلنى دەلىل ـ پاكىتنىڭ ئالدىغا قويىدۇ. بۇنى ئەررازى "أساس التقديس" ناملىق كىتابىدا مەزھەپنىڭ ئومۇمىي قائىدە ـ پىرىنسىپلىرى بابىدا ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭدىن باشقا ئامەدىي، ئىبنى فۇرەك ۋە باشقىلارمۇ شۇ خىل قاراشتا.

ـ شەكسىز ئىلىم بابىدا ئىشقا يارىمىغانلىقى ئۈچۈن ئەقىدىگە مۇناسىۋەتلىك جايلاردا ئاھاد ھەدىسلەرنى قوبۇل قىلماسلىق. ئەمما، غەيبكە ئالاقىدار مەسىلىلەردە ياكى ئەقلىي پىرىنسىپلارغا زىت بولمىغان ئورۇنلاردا ئۇنى پاكىت سۈپىتىدە كەلتۈرسە ھېچ گەپ يوق. ئەمما مۇتەۋاتىر ھەدىسلەرنى تەۋىل قىلىش ۋاجىب. مانا بۇلارنىڭ ئىلگىرىكى ئىسىل زامانلاردا ياشاپ ئۆتكەن سەلەپ ـ سالىھلار ۋە ئۇلارنىڭ مېتودى بويىچە مېڭىپ كىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ تۇتقان يوللىرىغا خىلاپ ئىكەنلىكىدە شەك يوق. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام گويا مۇئاز ئىبنى جەبەلنى يەمەنگە ئەۋەتكەنگە ئوخشاش ئىسلامنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەلچىلەرنى يەككە ھالدا ئەۋەتەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «الله بعر كعشعنعث يىزعنع يوردق قعلسذنكع ظذ بعزدعن بعرۆر نۆرسعنع ظاثلعسا، ظذنع خذددع ظاثلعغعنعدۆك ظۆيىنۆن يۆتكىزعدذ...» ـ ھەدىس. شۇنىڭدەك قىبلىنىڭ ئۆزگەرتىلىشىگە دائىر ھەدىس ۋە ئۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن دەلىللەرمۇ بار.

ـ ئەشئەرىيلەرنىڭ غەزالىي ۋە جامىيغا ئوخشاش بىر قىسىم مۇتەسەۋۋۇپلىرىنىڭ ئىلىمنىڭ مەنبەسى توغرىسىدىكى يۈنۈلۈشى كەشف ۋە ھۇزۇرنى شەرئىي دەلىلنىڭ ئالدىغا قويۇش ۋە دەلىللەرنى ئۆزلىرىگە ماسلاشتۇرۇپ تەۋىل قىلىشتا ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلار بۇنى تەسەۋۋۇپتىكى "قەلبىم ماڭا رەببىمنىڭ سۆزىنى سۆزلەپ بەردى" دېگەن قائىدىگە ماسلاشقان ھالدا "العلم اللدني" يەنى ئىلھام ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن ئىلاھىي ئىلىم، دەپ ئاتىشىدۇ. "القصور العوالي" مەجمۇئەسى، لەددۇنىي رىسالىسىنىڭ 1 ـ جىلد، 114 بىلەن 118 ـ بەتلەر ئارىسىدا بۇلارنى ئىزاھلاپ ئۆتكىنىگە ئوخشاش، مۇھەممەد سەئىيد رەمازان ئەلبۇتىيمۇ "كـبرى اليقينيات" تا بۇلارنى شەرھىلەپ ئۆتىدۇ. (ئەلئىھدائ ــ 32 ـ بەت بىلەن 35 ـ بەتلەر ئارىسى.) بۇلاردىكى خاتالىق ۋە ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ مېتودىغا خىلاپ مەيداندا ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدۇ. ئەگەر مەسىلە ئۇلارنىڭ دېگىنىچە بولسا، پەيغەمبەرلەرنى ئەۋەتىش، كىتابلارنى نازىل قىلىشنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟

◈ ئەشئەرىيلەر ئەقىدىنىڭ ئۇسۇلى (ئاساسى)نى ئىلىمنى قوبۇل قىلىشنىڭ مەنبەسىگە قاراپ ئۈچ قىسىمغا ئايرىدۇ:

ـ پەقەت ئەقىلنىلا ئىلىمنىڭ مەنبەسى دەپ تونۇيدىغان قىسىم: بۇ قىسىم نۇرغۇن بابلارنى ئۆزى ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە ئاللاھنىڭ سۈپەتلىرى بابىمۇ بار، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئەقىل ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن سۈپەتلەرنى "ئەقلىي سۈپەتلەر" دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ قىسىم ۋەھيىگە قارىماستىن، ئەقىلنىڭ تەقەززاسى بويىچە ھۆكۈم چىقىرىدۇ. ئەمما بۇلاردىن باشقا ئاللاھنىڭ كىتاب ۋە سۈننەتتە دالالەت قىلىنغان (ئىككى قول، يۈز...دېگەنگە ئوخشاش ـ ت) خەۋەر سىياقىدىكى سۈپەتلىرىنى باشقا ياققا بۇرايدۇ.

www.munber.org

- ئىلىمنىڭ مەنبەسى ئاللاھنى كۆرۈشكە ئوخشاش مەسىلىلەرگە كەلگەندە، ئەقىل ۋە نەقىل (ئايەت، ھەدىس) دەيدىغان قىسىم بولۇپ، بۇ نوقتىدا بىرلىككە كىلەلمىگەن.

- ئىلىمنىڭ مەنبەسى پەقەت ئايەت ھەدىسلا. دەيدىغان قىسىم؛ يەنى مىزان، سىرات ۋە قەبىر ئازابىغا ئوخشاش ئاخىرەت ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك غەيبى مەسىلىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چۈنكى بۇ مەسىلىلەردە ئەقىلنىڭ ھۆكۈم قىلالىشى ئىمكانسىز. خۇلاسە گەپ، ئۇلار ئاللاھنىڭ سۈپەتلىرىگە كەلگەندە ئەقىلنى ھاكىم قىلىۋالغان بولسا، ئاخىرەت مەسىلىلىرىگە كەلگەندە، ئەقىلنى ئېتىبارسىز قالدۇرىدۇ. ئاللاھنى كۆرۈش مەسىلىسىگە كەلگەندە ئىككىسىنى ئوخشاش ئورۇنغا قويىدۇ. ئەمما ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ ئەقىدىسى بويىچە ئەقىل بىلەن نەقىل (ئايەت ـ ھەدىسنىڭ) ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق قارىمۇ قارشىلىق يوق. ئەقىلنى بىر يەردە ئالدىغا قويۇپ، ئىككى بىر يەردە ئېتىبارسىز قالدۇرىدىغان ئىشمۇ يوق بولۇپ، ھامان نەقىلنى ئەقىلنىڭ ئالدىغا قويىدۇ.

◈ ئەشئەرىيلەر ئاللاھنىڭ ۋۇجۇدىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشتە ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەگە خىلاپ يول تۇتقان بولۇپ، ئاللاھنىڭ ۋۇجۇدىغا دائىر پەيلاسۇپلار ۋە كالامىزمچىلارنىڭ دەلىللىرىنى "كائىنات ھادىسىدۇر، ئۇنىڭ قەدىمى بىر مەيدانغا كەلتۈرگۈچىسى باردۇر، قەدىمى مەيدانغا كەلتۈرگۈچىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق سۈپىتى ھادىسلەرگە ئوخشىمايدىغان بولۇشى، ئۇنىڭغا چۈشمىگەن بولۇشىدۇر. ئۇنىڭ ھادىسلەرگە ئوخشىمايدىغانلىقى ئۇنىڭ ماھىيەت، جىسىم، تەرەپ ياكى ماكان ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاشتۇر" دېگەن سۆزلىرى ئارقىلىق تەستىقلايدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن بۇلار سانسىز يارىماس پرىنسىپلارنى رەتلەپ چىققان. مەسىلەن: رازىلىق، غەزەپ، قارار ئېلىش دېگەنگە ئوخشاش سۈپەتلەرنى ئالەمنىڭ قەدىمي ئىكەنلىكىنى دەۋا قىلىدىغانلارغا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن يېڭىدىن پەيدا بولغان نەرسىلەرنىڭ ئەڭ مۇقەددەملىككە چۈشۈشىنى رەت قىلىش شۈبھىسى بىلەن ئىنكار قىلغان. ئەمما بۇ نوقتىدا سەلەپلەرنىڭ ياراتقۇچى زاتنىڭ مەۋجۇتلىقىغا دەلىل كەلتۈرۈشتىكى تۇتقان يولى قۇرئان كەرىم كۆرسەتكەن يولدىن ئىبارەت.

◈ ئەشئەرىلەرنىڭ نەزىرىدە تەۋھىد ئاللاھنىڭ زاتىغا چېتىشلىق ئىككىلىك ياكى كۆپلۈكنى، قىسمەنلىك ۋە تەركىبلىشىشنى، يەنى مۇستەقىل ۋە بىرىككەن بۆلەكلەرنى ئىنكار قىلىشتا ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلار بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: "ئاللاھنىڭ زاتى بىردۇر، ئۇنىڭ ئەزەلىرى يوقتۇر، سۈپىتىدە بىردۇر، مىسالىي يوقتۇر، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىدە يېگانىدۇر، شېرىكى يوقتۇر." بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىلاھنى ياراتقۇچى ياكى يارىتىشقا قادىر زات، دەپ ئىزاھلاپ، كۆز، ئىككى قول، يۈز قاتارلىق سۈپەتلەرنى ئىنكار قىلىدۇ؛ چۈنكى بۇ سۈپەتلەر ئەشئەرىيلەرچە بولغاندا قورۇلما ياكى بۆلەكلەرگە دالالەت قىلاتتى. بۇنىڭدىمۇ بۇرۇنقى سەلەپلەردىن ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە ۋە ئۇلارغا ئەگەشكەنلەرنىڭ تەۋھىد ئۇقۇمىغا يۇقىرى دەرىجىدە زىتلىق بار. بۇنىڭ بىلەن ئەشئەرىيلەر تەۋھىدنى ئاللاھنىڭ ئىبادەت قىلىشقا لايىق يېگانە زاتلىقىدىن ئىبارەت تەۋھىدى ئۇلۇھىييەنى بىر چەتتە قويۇپ، رەببانىيلىقنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان ۋە بىر قىسىم سۈپەتلىرىنى تەۋىل قىلىدىغان بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشتى.

www.munber.org

ئەشئەرىيلەر مانا مۇشۇنداق تەۋھىد ئوقۇمىدا ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەگە قارشى مەيداندا تۇرۇپ كەلدى. ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە "تەۋھىد تۈنجى ۋاجىب بولۇپ، بەندە ئاللاھ تائالانىڭ رۇبۇبىيىتى، ئىلاھلىقى، ئىسىم ۋە سۈپەتلىرىنى ئاللاھ تائالا ئۆزىگە مۇئەييەنلەشتۈرگەن شەكىلدە ۋە پەيغەمبىرى ئاللاھ تائالا ئۈچۈن مۇئەييەنلەشتۈرگەن شەكىلدە مۇئەييەنلەشتۈرۈش، ئاللاھ تائالا ئۆزى ھەققىدە ئىنكار قىلغان، پەيغەمبىرى ئاللاھ تائالا ھەققىدە ئىنكار قىلغان ئىسىم ۋە سۈپەتلەرنى ئۆزگەرتمەستىن، بورمىلىماستىن،قىياپەتىنى سۈرۈشتۈرمەستىن ۋە ئوبرازلاشتۇرماستىن ئىنكار قىلىشتىن ئىبارەتتۇر" دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ.

ئەمما ئەشئەرىيلەرنىڭ نەزىرىدە ئىنساننىڭ مەسئۇلىيەت يېشى (بالاغەت يېشى) غا يەتكەن چاغدىكى تۈنجى ۋاجىب ئۆگىنىش ياكى تەتقىق قىلىش، ئاندىن ئىماندۇر. چۈنكى ئۇنىڭ ئاللاھنى تەبىئى تونۇشى كۇپايە قىلمايدۇ. ئاندىن ئۇنىڭدىن باشقا خىل قاراشتا بولغانلارنى گۇناھكار دېيىش بىلەن كاپىر دېيىش ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپلىشىدۇ.

ئەمما ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە مەسئۇلىيەت يېشىغا يەتكەن ھەر بىر كىشىگە يۈكلەنگەن تۈنجى ۋاجىب، شېرىكسىز يىگانە ئاللاھقا ئىبادەت قىلىش، قۇرئان، سۈننەت ۋە ئىجمائقا ئاساسەن ئاللاھنى ئىبادەت قىلىشقا لايىق يىگانە زات دەپ تونۇشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئاللاھ تائالانى تونۇش تەبىئي بىر خىل ئەھۋال، ئۇ ئىنساننىڭ نەپسىگە مەركەزلەشتۈرۈلگەن، دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ.

- ئەشئەرىيلەر يۈز، ئىككى قول، كۆز، ئوڭ تەرەپ، پاچاق، بارماقلار، شۇنىڭدەك ئۈستۈنلۈك ۋە قارار ئېلىش دېگەنگە ئوخشاش خەبەري سۈپەتلەرنى تەۋىل قىلىش(باشقا مەنىگە بوراش) لازىم، دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ. كېيىنكى دەۋرلەردە ياشىغانلىرى بۇ سۈپەتلەرنىڭ مەنىلىرىنى ئاللاھ تائالادىن باشقا تەرەپلەرگە بورىۋېتىش ئاللاھ تائالانىڭ پاكلىق سۈپىتىنىڭ تەقەززاسىغا ئاساسەن ۋاجىپ، دەپ قاراشتى. ئۇلار سۈپەتلەرگە ئائىت ئايەتلەرنى تەۋىل قىلىش بىلەنلا بولدى قىلماستىن، تەۋىل بابىدا دائىرىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتتى, ئىمانغا دائىر، بولۇپمۇ ئىماننىڭ كەم ياكى زىيادە بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئائىت ئايەتلەر، شۇنىڭدەك پەيغەمبەرلەرنىڭ گۇناھسىزلىقى تېمىسىغىچە يېتىپ باردى. بۇ نوقتىدا سەلەپلەرنىڭ تۇتقان يولى مەيلى سۈپەتلەرگە دائىر ياكى باشقا نەسلەر بولسۇن شەرئي نەسلەرنىڭ مەنىسىنى - بوراش ياكى بورىملاش ئوقۇمىدا - تەۋىل قىلماستىن مۇئەييەنلەشتۈرۈشتىن ئىبارەتتۇر.

◈ ئەشئەرىيلەر ئىمان مەسىلىسىدە، ئىماننىڭ ساغلام بولۇشى ئۈچۈن ئەمەل قىلمىسىمۇ ئىككى شاھادەتنى تەلەپپۇز قىلىشلا يېتەرلىك دەيدىغان مۇرجىئىيلار بىلەن، قەلب ئارقىلىق تەستىقلاشنىڭ ئۆزىلا كۇپايە دەيدىغان جەھمىييەچىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرىدۇ. ھازىرقى زاماندىكىلەردىن شەيخ ھەسەن ئەييۇب قەلب ئارقىلىق تەستىقلىغان كىشى ئىككى شاھادەتنى تىلغا ئالمىسىمۇ ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا نىجاتلىققا ئېرىشىدۇ، دېگەننى ئىلگىرى سۈرىدۇ. "تبسيط العقائد الإسلامية" ناملىق كىتابىنىڭ 29 - ۋە 32 - بەتلەر ئارىسى. بۇ مەسىلىدىمۇ ئىماننى سۆز، ئەمەل ۋە ئېتىقادتىن ئىبارەت دەپ قارايدىغان ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ مەزھىپىگە ۋە

www.munber.org

نۇرغۇنلىغان قۇرئان كەرىم ئايەتلىرىگە قارشىلىق بار. ئۇ ئايەتلەرنىڭ بىرى: [أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَّن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاء مَّحْيَاهُم وَمَمَاتُهُمْ سَاء مَا يَحْكُمُونَ] ”يامان ئىشلارنى قىلغانلار (يەنى گۇناھكار كۇففارلار) ئۆزلىرىنى ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلاردەك قىلىشىمىزنى، ھاياتلىقتا، ماماتلىقتا ئۇلار بىلەن ئوخشاش قىلىشىمىزنى ئويلامدۇ؟ (يەنى ئۇلارنى ئوخشاش قىلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس) ئۇلارنىڭ چىقارغان ھۆكمى نېمىدېگەن يامان!" دېگەن ئايەتتۇر. يۇقىرىقى ئېتىقاد بويىچە شەيتانمۇ دۇزاختىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ؛ چۈنكى، ئۇمۇ قەلبى ئارقىلىق تەستىقلايدىغانلاردىن. ئۇنىڭدىن باشقا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ئەبۇ تالىب مەسىلىسى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇنىڭ "لاإله إلا الله محمد رسول الله " كەلىمىسىنى تىلغا ئېلىشىغا ئۇنچىلىك ھېرىسمەن بولۇشىنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئەمەسمىدى؟! بۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن مەسىلىلەر بار.

◈ ئەشئەرىيلەر كۆپۈر مەسىلىدە تۇراقسىز بولۇپ، بەزىدە بىز بىرىنى كۇپۇرغا چىقارمايمىز، دېسە، تورۇپلا بىزنى كاپىرغا چىقارغانلاردىن باشقىلارنى كاپىر دېمەيمىز، دېيىشىدۇ. يەنە بەزىدە بىر قىسىم ئىشلارنى پاسىقلىق ۋە بىدئەتكە ئېلىپ بارىدۇ ياكى پاسىقلىق ۋە بىدئەتكە ئېلىپ بارمايدۇ، دېگەنلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەسىلەن: ئاللاھنىڭ زاتىنىڭ يۈكسەك ئورۇندا ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەنلەرنى ياكى ئايەتلەرنىڭ سىرتقى مەنىسىنى قوبۇل قىلغانلارنى كاپىرغا چىقىرىدۇ ۋە ئايەتلەرنىڭ زاھىر (سىرتقى) مەنىسىنى قوبۇل قىلىشنى كۇپۇرنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرى، دەپ قارايدۇ.

ئەمما ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە بولسا، كۇپۇرغا چىقىرىش ئاللاھ تائالانىڭ ھەققى بولۇپ، شەرئىي جەھەتتىن شۇنىڭغا لايىق بولغان كىشىلەردىن باشقىلارغا قارىتىپ ئېيتىلمايدۇ، دەپ قارايدۇ. شۇنداقلا توسالغۇلارنىڭ يوقۇلۇشى ۋە شەرتلەرنىڭ ئىسپاتلىنىشى ئارقىلىق كاپىرلىقى مۇئەييەنلەشكەن كىشىلەرنى كاپىر، دەپ ئاتاشتىن باش تارتمايدۇ.

◈ ئۇلار قۇرئان ئاللاھنىڭ ھەقىقەتتىكى سۆزى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئاللاھنىڭ مەنىۋىي سۆزى، قۇرئان كەرىمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق ساماۋىي كىتابلار مەخلۇقتۇر، دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ. «الجوهرة» ناملىق كىتابنىڭ ئاپتورى مۇنداق دەيدۇ: «تەلىم - تەربىيە ئورۇنلىرىدىن باشقا جايلاردا قۇرئاننىڭ مەخلۇق ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن ئۆزىنى تارتىدۇ.» بۇ ئورۇنۇشتا ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە بىلەن مۇئتەزىلىلەرنىڭ ئارىسىدا تۈتىماقچى بولغان مۆتىدىللىكمۇ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلمىدى. بۇ نوقتىدا ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ مەزھىپى «قۇرئان كەرىم ئاللاھ تائالانىڭ سۆزى بولۇپ، مەخلۇق ئەمەس. ئاللاھ تائالا ئاڭلىنىدىغان بىر سۆز بىلەن سۆزلەيدۇ، ئۇنى پەرىشتىلەر ئاڭلايدۇ، ئۇنى جىبرىئىل ئاڭلىغان، مۇسا ئەلەيھىسسالام ئاڭلىغان ۋە قىيامەت كۈنىدە بارلىق كىشىلەر ئاڭلايدۇ. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: [وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَعْلَمُونَ] «ئەگەر مۇشرىكلاردىن بىرەر كىشى سەندىن ئامانلىق تىلىسە، تاكى ئۇ الله نىڭ كالامىنى (يەنى قۇرئاننى) ئاڭلىغانغا (يەنى

www.munber.org

پىكىر قىلىپ، ئۇنىڭ ھەقىقىتىگە يېتكەنگە) قەدەر، ئۇنىڭغا ئامانلىق بەرگىن»[1]

◈ ئىمان ۋە تائەت ئاللاھنىڭ مۇۋەپپەق قىلىشى بىلەن، كۇپۇر ۋە مەسىيەت بولسا، ئۇنىڭ خار قىلىشى بىلەن بولىدۇ. ئەشئەرىيىلەرنىڭ نەزىرىدە تەۋپىق ئاللاھنىڭ تائەت ئۈچۈن قۇدرەتنى يارىتىشى بولسا، خار قىلىشى ئۇنىڭ مەسىيەت ئۈچۈن قۇدرەتنى يارىتىشىدىن ئىبارەتتۇر. ئەشئەرىينىڭ بىر قىسىم ھىمايىچىلىرىنىڭ قارىشىچە، ياخشىلىقنىڭ ئامىللىرىنى قولايلاشتۇرۇپ بېرىش تەۋپىق، ئەكسى خارلىقتىن ئىبارەتتۇر.

◈ بارلىق مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ كۆرۈنىدىغانلىقى راستتۇر. ئاللاھ مەۋجۇتتۇر، ئۇنىڭ كۆرۈنىدىغانلىقى راستتۇر. قۇرئان كەرىمدە قىيامەت كۈنى مۆمىنلەرنىڭ ئاللاھ تائالانى كۆرىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «بۇ كۈندە، (سائادەتمەنلەرنىڭ) يۈزلىرى نۇرلۇق بولىدۇ. (ئۇلار) پەرۋەردىگارىغا قاراپ تۇرىدۇ»[2] ئەمما ئەشئەرىيىلەرنىڭ قارىشىچە، كۆرۈشنىڭ تەرەپ، ئورۇن، قىياپەت، ئۇچۇرۇشۇش دېگەنلەر سەپسەتە بولۇپ، بۇلارنىڭ يۈز بېرىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ خىل قاراشتا، ئاللاھ تائالانىڭ يۈكسەكلىگى ۋە ئورنى ئىنكار قىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى، ئاللاھ تائالانى كۆرۈشمۇ ئىنكار قىلىنىدۇ. رازى «كۆرۈش»نىڭ تەپسىرىدە مۇئتەزىلىلەرگە ئىلمىي ئېچىلىشلارنىڭ ئارتىشى، دېگەن قارىشى بىلەن خېلىلا يېقىنلىشىدۇ.

◈ ئەشئەرىيىلەر پەيغەمبەرلىكنىڭ ئالامەتلىرىنى پەقەت ئادەتتىن تاشقىرى خاراكتېردىكى مۆجىزىلىلەرگىلا يىغىنچاقلىغان بولۇپ، بۇ قاراشتا گەرچە پەيغەمبەرنىڭ راستچىللىقىغا دائىر ئالامەتلەرنىڭ جەريانلىرىدىكى پىكىرلىرى ھەر خىل بولسىمۇ، يەنىلا مۇئتەزىلىلەر بىلەن ئورتاقلىقىقا ئىگە. ئەمما كۆپچىلىك ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە پەيغەمبەرلەرنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان بەلگە ـ ئالامەتلەر كۆپ بولۇپ، مۆجىزىلەر شۇلارنىڭ قاتارىدىندۇر، دېگەننى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

◈ «الكبيرة» ناملىق كىتابىنىڭ ئاپتورى ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەگە ئويغۇن ھالدا، بىر كىشى دۇنيادىن تەۋبە قىلمىغان ھالدا ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا كەتسە، ئۇنىڭ ھۆكمىنى ئاللاھ ئۆزى بېرىدۇ. خالىسا، رەھمەت سۈپىتى بىلەن كەچۈرىدۇ ياكى ئۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شاپائەت قىلىدۇ، دەيدۇ.

◈ ئەشئەرىيىلەر بەندىنىڭ قۇدرىتىنىڭ ئۆزىنىڭ قۇدرەت دائىرىسىدىكى ئىشلارنى ياكى ئۇنىڭ بىرەر سۈپىتىنى رويابقا چىقىرىشىدا ھېچقانداق تەسىرى بولمايدۇ. ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا سىلىشتۇرما ھالدا ئۆزىنىڭ قۇدرىتىدىكى نەرسىلەرنى يارىتىشنى شەكىل ئۈچۈنلا قىلىپ قويغان، بۇنداقكەن ئىش ـ ھەرىكەت ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن يارىتىلغان بولۇپ، ئىنسان تەرىپىدىن ئۇنىڭ قۇدرىتىگە سىلىشتۇرما ھالدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان، دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ. تەھقىق قىلغۇچىلار بۇ يەردىكى «كەسب» يەنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش سۆزىنى كالامچىلارنىڭ ئورۇنۇشلىرى قاتارىدىن، دەپ سانايدۇ ۋە

---

[1] تەۋبە سۈرىسى، 6 ـ ئايەت.
[2] قىيامەت سۈرىسى، 22، 23 ـ ئايەتلەر.

www.munber.org

بۇنىڭ ئۈچۈن يۇشۇرۇنلۇق ۋە گۈڭگىلىق دېگەن مەسىلىلەرنى كەلتۈردۇ. ئەشئەرىينىڭ شاگىرتلىرىدىن ئىمام ئەلھەرەمەيىن بۇ قاراشتىن يېنىۋالغان ۋە ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ قارىشىنى قوللىغان, ھەتتا ئەشئەرىي ئۆزىمۇ ئۆزىنىڭ «الإبانة» ناملىق كىتابىدا بۇ قاراشتىن قايتقان.

◈ ئۇلار يەنە ئاللاھ تائالانىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىدە ھېكمەت ۋە مۇددىئانىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلىدۇ. بىراق، ئاللاھ تائالا ھەر بىر پەيغەمبەرنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇنىڭغا بىر مۆجىزە ئاتا قىلىدۇ، دەيدۇ. بۇ يەردە ھېكمەت ۋە مۇددىئانى ئىنكار قىلىش بىلەن پەيغەمبەر بىلەن پەيغەمبەرلىك دەۋاسى قىلىدىغانلارنى ئايرىش ئۈچۈن ئاللاھ تائالانىڭ پەيغەمبەر ئۈچۈن مۆجىزە ئاتا قىلىدىغانلىقى ئوتتۇرىسىدىكى قاراشلىرىدا قارىمۇ قارشىلىق ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

◈ ئەشئەرىيلەر ئىمان، بەرزەخنىڭ ئەھۋاللىرى ۋە قىيامەت كۈنى توپلىنىش، مىزان، سىرات، شاپائەت، جەننەت ۋە جەھەننەمگە ئوخشاش ئاخىرەت ئىشلىرىدا ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە بىلەن ئوخشاش قاراشتا؛ چۈنكى، بۇلار راستچىل پەيغەمبەر خەۋەر بەرگەن، قۇرئان - سۈننەت تەرىپىدىن كۆچلەندۈرۈلگەن مۇمكىن ئىشلاردىندۇر. بۇنى كۆچلەندۈرىدىغان ئايەت - ھەدىسلەرنى ئۇلار غەيىب بىلەن ئالاقدار نەسلەر قاتارىغا قويىدۇ.

◈ ئۇلار يەنە ساھابىلەرنىڭ خەلىپىلىك تەرتىۋىدە، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭ خاتا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىجتىھادى ئىكەنلىكى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشتىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش كېرەكلىكى قاتارلىق مەسىلىلەردىمۇ ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە بىلەن ئوخشاش قاراشتا؛ چۈنكى ئۇلار ھەققىدە ئېغىز ئېچىش يا كۈپۈر، ياكى بىدئەت ۋەياكى پاسىق دېيىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. خەلىپىلىكتە قۇرەيشلەرنىڭ ھەقلىق ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ياخشى كىشى بولسۇن ياكى گۇناھكار كىشى بولسۇن ئارقىسىدا ناماز ئوقۇشنى جائىز دەپ قارايدۇ. زالىم ئىماملارغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈش جائىز ئەمەس، دېگەنلەردىن باشقا ئىبادەت ۋە مۇئامىلە مەسىلىلىرىدىمۇ ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە بىلەن ئورتاق قاراشقا ئىگە.

◈ ئەشئەرىي مۇئتەزىلىلەر ۋە ئۇلارنىڭ كەلتۈرگەن پاكىتلىرىغا شۈبھىلىرىنى يوققا چىقىرىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ كالامىزمچە ئۇسلۇبى ئارقىلىق قارشى تۇرغاندىن سىرت، رافىزىيلار، باتىنىيلار، قەرامىتلار، پەيلاسوپلار ۋە ئۇنىڭدىن باشقا باتىل ئېقىم، ئازغۇن قاراش ساھىبلىرىغىمۇ رەددىيە بېرىپ كەلگەن.

◈ ئەڭ ساغلام قاراشلارغا ئاساسلانغاندا، ئەشئەرىي ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرى كىتابى «الإبانة في أصول الديانة» دە، ئۆزىنىڭ كالامىزمغا ئائىت نۇرغۇن قاراشلىرىدىن قايتىپ، تەۋىل قىلماسلىق ۋە سۈپەتلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش مەسىلىسىدە سەلەپلەرنىڭ يولىغا قايتقان. ئۇ - ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن - مۇنداق دەيدۇ: «ئېيتىدىغان سۆزىمىز، ئېتىقاد قىلىدىغان دىنىمىز شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، رەببىمىز ئەززەۋەجەللەنىڭ كىتابىغا، پەيغەمبىرىمىز ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە، ساھابە، تابىئىن ۋە ھەدىس ئىماملىرى رىۋايەت قىلغان نوقتىلارنى چىڭ تۇتۇشتۇر، بىز ئۇنىڭغا مەھكەم ئېسىلىمىز. شۇنىڭدەك ئەبۇ ئابدۇللاھ ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەل - ئاللاھ ئۇنىڭ يۈزىنى يورۇق، دەرىجىسىنى يۇقىرى، ساۋابىنى يۈكسەك

www.munber.org

قىلسۇن ـ نىڭ ئوتتۇرىغا قويغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىمىز. ئەگەر ئۇنىڭ سۆزى ئاللاھنىڭ سۆزىگە مۇخالىپ كېلىدىكەن بىزمۇ قارشى تۇرىمىز. چۈنكى ئۇ، ئاللاھ تائالا ھەقىقەتنى بىلدۈرگەن، شۈبھەلەرنى ئۇ ئارقىلىق يوققا چىقارغان يېتىشكەن يېتەكچى ۋە پەزىلەتلىك ئىمامدۇر. ئالدىنقى قاتاردىكى ئالىم، ئۇ قەدەر كاتتا ۋە ئۇ قەدەر ئۇلۇغ بۇ ئالىمغا ئاللاھنىڭ رەھمىتى بولسۇن!»

◈ ئەشئەرىينىڭ پىكرى مەدرىسىسى ئىسلام دۇنياسىنىڭ دىنى ھاياتىدا ئاساسىي ئورۇننى ئىگەللەيدۇ. بىراق ئۇ، شەيخ ئەبۇلھەسەن ئەنئەنەۋىي ئوتتۇرىغا قويغاندەك «ئۆزىنىڭ پائالىيەتچانلىقى ۋە پىكىر ئاكتىپلىقىنى يوقاتتى، ئۇنىڭ ئاخىرقى دەۋرلەردىكى پىكرى ھۆسۈلى تولىمۇ ئاجىزلاپ كەتتى، ئۇنىڭدا ھازىر يىمىرىلىش ۋە ۋەيران بولۇشنىڭ ئالامەتلىرى كۆزگە چېلىقماقتا.» نېمىشقا؟

ـ ئەنئەنىنى ياقلاش بۇ مەدرەسە شاگىرتلىرى ئۈستىدىن غالىب كەلدى، ئۇلار ئارىسىدا ئۇسلۇبىدا ھېچقانداق يېڭىلىق يارىتىلمىغان ئىلمىي كالام ئاساسلىق ئىلىمگە ئايلىنىپ قالدى.

ـ پەلسەپۋىي ئاتالغۇلارنىڭ كۆپلەپ كىرگۈزۈلىشى ۋە دەلىل كەلتۈرۈشتە ئىلمىي كالام ئۇسلۇبىغا تايىنىشى... بۇنىڭ ئىسلام پىكرىگە سەلبى تەسىرى بار ئىدى؛ چۈنكى بۇ خىل ئۇسلۇپ، كەسكىن ئىلىم ئۈچۈن پايدىسىز ئىدى... گەرچە ئۆزلىرى ئىنكار قىلىشسىمۇ پەيلاسوپلاردىن تەسىرلەنگەنلىكلىرى ئۈچۈن ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ مەزھىپى ۋە سەلەپلەرنىڭ مېتودىغا توغرا ـ دۇرۇست ۋەكىللىك قىلالمىدى. ھەتتا ئۆزىنىڭ «تهافت الفلاسفة» پەيلاسوپلارغا قارشى ئۇرۇش ئاچقان غەززالىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. بۇ ھەقتە ئۇنىڭ شاگىرتى قازىي ئىبنى ئەلئەرەبىي مۇنداق دەيدۇ: «شەيخىمىز ئەبۇ ھامىد پەيلاسوپلارنىڭ قارنىغىچە ئىچكىرلەپ كىردى، كېيىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىشنى ئىرادە قىلغان بولسىمۇ ئۇنىڭغا قادىر بولالمىدى.»

ـ ئىمام ئىبنى تەيمىييە كىتاب ۋە سۈننەتتىن ئېغىپ كەتتى، دەپ قارىغان بارلىق مەزھەپلەر ـ بۇ قاتاردا ئەشئەرىيلەر، بولۇپمۇ ئاخىرقى دەۋردىكى ئەشئەرىيلەر ـ گە ئۆزىنىڭ قىممەتلىك كىتابى «درء تعارض العقل والنقل» ناملىق كىتابى ئارقىلىق قارشى تۇردى. ئۇلارنىڭ كالامىزمنى ياقلايدىغان قاراشلىرىنى يوققا چىقاردى. خاتالىقلىرىنى بايان قىلىپ بەردى، تەۋھىد، سۈپەتلەر ۋە باشقا ئەقىدىگە ئالاقىدار نوقتىلارنىڭ ھەقىقىتىگە يېتىشنىڭ كەسكىن ئۇسلۇبى قۇرئان ۋە سۈننەت ئۇسلۇبى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ ئۆتتى.

پىكىر ۋە ئەقىدىسىنىڭ كېلىپ چىقىشى:

◈ ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرىينىڭ ئىككىنچى باسقۇچتىكى قاراشلىرىدا كۆرۈۋېلىنىدىكى ئۆتكۈنىمىزدەك، ئىسلام ئەقىدىسى قۇرئان ۋە سۈننەتتىن ئىبارەت ئىدى. ئەقلىنىڭ تەقەززاسىغا ماسلاشقان ھالدىكى كالامىزمچە قاراشلىرىنىڭ ئاساسىي ئىبنى كىلابنىڭ مېتودىغا تايىنىشنى چۆرىدەيتتى.

www.munber.org

◈ ئەبۇلھەسەن ئەشئەرىيدىن كېيىن، مەزھەپنىڭ ئىماملىرى بىر قىسىم پىكىرلەر، مۇئەتتىلە ۋە مۇرجىئىلارنى ياقلايدىغان جەھمىييە ئەقىدىسى، ئاللاھنىڭ بىر قىسىم سۈپەتلىرىنى ئىنكار قىلىدىغان، ئۇنىڭغا ئالاقىدار نەسلەرنى ئۆزگەرتىۋېتىدىغان، ئاللاھنىڭ يۈكسەك ئورۇندا ئىكەنلىكى ۋە خەبەرىي سۈپەتلىرىنى قوبۇل قىلمايدىغان مۇئتەزىلىلەر ۋە پەيلاسوپلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغىنىدەك، قەدەر مەسىلىسىدە جەبرىييە ئەقىدىسىدىكىلەرنىڭمۇ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

◈ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مەسىلىلەر ئۇلارنىڭ ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ ئەقىدىسىدىن تەسىرلەنگەنلىكى ۋە بىر قىسىم نۇقتىلاردا ئوتتۇراقلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى يوققا چىقىرىۋەتمەيدۇ.

تارقىلىشى ۋە تەسىر دائىرىسى:

ئەشئەرىي مەزھىپى سەلچۇقلار ئىمپېراتورلۇقىنىڭ كاتتىۋېشى، ئەشئەرىي ئەقىدىسىدىكى نىزامۇل مۇلك دەۋرىدە تارقالغان ۋە ئەشئەرىي ئەقىدىسى دۆلەت ھىمايىسىدىكى رەسمىي دېگۈدەك ئەقىدىگە ئايلانغان ئىدى.

نىيساپۇر نىزامىييە مەدرىسىسى بىلەن باغداد نىزامىييە مەدرىسىسى ئۇنىڭ تارقىلىشى ۋە كۈچلىنىشىگە ھەسسە قوشتى. بۇ ئىككى مەدرىسىنى ئەشئەرىي مەزھىپىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى كىشىلىرى ئىدارە قىلاتتى. باغداد نىزامىييە مەدرىسىسى ئۆز دەۋرىدىكى ئىسلام ئالەمىنىڭ ئەڭ چوڭ ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتى ھېسابلىناتتى. مەزھەپنىڭ تارقىلىشىدا ئەشئەرىي مەزھىپىنى ھىمايە قىلىدىغان بىر قاتار ئالىملاردىن، بولۇپمۇ كېيىنكى دەۋرلەردىكى شافىئىي ۋە مالىكىيلارنىڭ فىقھى ئالىملىرىدىن باشقا، بۇ مەزھەپتىكى مۇۋەھھىدلارنىڭ مەھدىسى مەھدى ئىبنى تومرت، نۇرۇددىن مەھمۇد زەنكى ۋە سالاھىددىن ئەييۇبىلارمۇ كۆپلەپ كۈچ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەزھەپ پۈتۈن ئىسلام ئالەمىگە تارقالغان بولۇپ، ھېلىھەم ئەشئەرىي مەزھىپى ئىسلام ئەللىرىنىڭ كۆپىنچىسىدە ئاساسىي ئورۇننى ئىگەللەيدۇ. ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئىنستىتوت ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلىرى بار.

<u>يۇقىرىقىلاردىن شۇ نەرسىلەر ئايدىڭلىشىدۇكى</u>: ئەشئەرىيلەر ئىسلامدىكى كالامىزمغا تەۋە بىر پىرقە بولۇپ، ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرىينىڭ ئىككىنچى باسقۇچتىكى پىكىرلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرىي بۇ باسقۇچتا مۇئتەزىلىلەرگە قارشى چىققان ۋە ئىبنى كىلابنىڭ ئاللاھ تائالا ئۈچۈن ئەقىل ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۈرگەن يەتتە دانە ئەقلىي سۈپەت (ھايات، ئىلىم، قۇدرەت،ئىرادە،ئاڭلاش، كۆرۈش، سۆزلەش تىن ئىبارەت)نى ئىسپاتلاشنى ياقلايدىغان مېتودىنى يېتەكچى قىلغان ھالدا قۇرئان، سۈننەتنى چىڭ تۇتۇشقا چاقىرغان. ئۇلار باقىيلىك سۈپىتىدە ئىختىلاپلىشىدۇ. ئاللاھنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلىشىغا مۇناسىۋەتلىك رازىلىق، غەزەپ، خوشاللىق، كىلىش، چۈشۈش قاتارلىق سۈپەت ۋە ئىختىيارى سۈپەتلەرنى ئىنكار قىلىدۇ. ئاللاھ تائالانىڭ خەبەرىي سۈپەتلىرىنى تەۋىل قىلىدۇ ياكى مەنىسى باشقا

www.munber.org

ياقا بورايدۇ. كېيىنكى دەۋردىكى ئەشئەرىيلەر ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ ئەقىدىسى توغرىسىدا توغرا بولمىغان بىر قىسىم پىكىرلەرگە، خۇسۇسەن ئەقىدە بابىدا شەيخۇل ئىسلام ئىبنى تەيمىييە دۇچ كەلگەن پىكىرلەرگە ئىشىنىدۇ. ئىبنى تەيمىييە، سەلەپ ـ سالىھلار چۈشەنچىسىدىكى قۇرئان، سۈننەت ئۇسلۇبى تەۋھىد، سۈپەتلەر ۋەباشقا ئەقىدە ۋە دىنغا ئائىت ئىشلارنىڭ ھەقىقىتىگە يېتىشتىكى ئەڭ ئىشەنچلىك ئۇسلۇپ، ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئەشئەرىيلەرنىڭ ئەقىدىسى ئۇمۇمي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مۇئتەزىلە، شىئە ۋە خاۋارىجلارنىڭ قارشىسىدا ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەنىڭ ئەقىدىسىگە تەۋە، دەپ قارىلىدۇ. ئەشئەرىيلەر، بولۇپمۇ ئىلگىرىكى ئىراق ئەشئەرىيلىرى ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەري، ئەلباھلي، ئىبنى مۇجاھىدقا ئوخشاش كىشىلەر ۋە باشقىلار پەيلاسوپلار ۋە مۇئتەزىلىلەرگە قارىغاندا سۈننەتكە ئەڭ يېقىن كىشىلەردۇر. يەنە خۇراسان ئەشئەرىيلىرىدىن ئەبۇ بەكر ئىبنى فەۋرەك ۋە باشقىلارنىڭ باتىنىيلار، رافىزىيلار ۋە پەيلاسوپلارغا قارشى ھالدا سۈننەت ۋە ھەقىقەتنى قوغداش يولىدىكى تىرىشچانلىقلىرىغا مەدھىيە ئوقۇلىدۇ. ئۇلارنىڭ باتىنىيلارنىڭ پەردىلىرىنى يىرتىپ، سىر ـ ئەسرارلىرىنى ئېچىپ تاشلاشتا ماختاشقا تېگىشلىك تىرىشچانلىقلىرى، مۇئتەزىلىلەر ۋە جەھمىييەچىلەرنىڭ قاراشلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاشتا رەھمەت ئېيتىشقا تېگىشلىك جىھادلىرى بار. بۇنىڭغا ئاساسەن ئۇلارنىڭ ياخشىلىقلىرى شەيخۇل ئىسلام ئىبنى تەيمىييە ئوتتۇرىغا قويغاندەك ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ: «يا سۈننەت ۋە ھەدىسكە مۇۋاپىق ماقۇغانلىقى ۋەياكى سۈننەت ۋە ھەدىسكە قارشى چىققانلارنىڭ پاكىتلىرىنىڭ ئۆز ئارا قارىمۇ قارشى ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ، ئۇلارغا رەددىيە بېرىشتىن ئىبارەت.» ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئۇلارنىڭ ئارىسىدا گەپ ـ سۆزلىرىدە بىدئەت ۋە باتىل ئارىلاشتۇرغانلارنى ئەيىبلەيدىغان، ئىشلارنىڭ ياخشىسىنىڭ ئوتتۇراھال ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدىغان كىشىلەرمۇ بار.»[1] ئۇ ئاخىرىدا «درء التعارض» دا يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئۇلارنىڭ بىرلىرىنىڭ ئىسلام قوللىغان نەرسىلەرنى قوللاشتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئېلىپ كەلگەن رىسالىگە مۇخالىپ ئىش قىلغان تائىپىلەرگە قارشى تۇرۇشتا قۇتلاشقا تېگىشلىك تۆھپىلىرى بار. ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا ئىتائەت قىلىش ۋە توغرا ـ دۇرۇست ئىلىمنى تارقىتىشتىكى سەئيى ـ ھەرىكەتلىرى ماختاشقا. كۆككە كۆتۈرۈشكە ئەرزىيدۇ... ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنە شۇنداقلىرىمۇ باركى، ئەڭ ياخشى دېگەنلىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ نۇرغۇن جايلاردا خاتالىقلىرى بار» **8** ـ جىلد، **275** ـ بەت.

ئەتراپلىق مەلۇمات ئۆچۈن پايدىلىنىش مەنبەلىرى:

(ئا) مەزھەپ كىتابلىرى:

ـ فەخرۇلددىن ئەررازى: أساس التقديس

ـ ئىمامۇل ھەرەمەين ئەبۇ ئەلمەئالي ئەلجۇۋەينى: الشامل

---

[1] «درء التعارض» 2 ـ جىلد، 102، 103 ـ بەتلەر.

www.munber.org

- **ئىمامۇل ھەرەمەين ئەبۇ ئەلمەئالىي ئەلجۇۋەينى:** الإرشاد إلى قواطع الأدلة في أصول الإعتقاد
- **ئەبۇ ھامىد ئەلغەزالىي:** الرسالة اللدنية من مجموعة القصور العوالي
- **ئەلقازىي ئەبۇ مۇھەممەد ئىبنى ئەتتەييىب ئەلباقىلانىي:** الإنصاف فيما يجوز إعتقاده ولا يجوز الجهل به
- **ئەبۇ ئەلمەئالىي ئەلجۇۋەينى:** لمع الأدلة في قواعد أهل السنة والجماعة
- **ئەلباجۇرىي:** شرح الباجوري على الجوهرة
- **ھەسەن ئەييۇب:** تبسيط العقائد الإسلامية
- **سەئىيد ھەۋا:** الله جل جلاله
- **ۋەھبى سۇلەيمان غاۋجى:** أركان الإيمان
- **مۇھەممەد سەئىيد رامىزان ئەلبۇتى:** كبرى اليقينيات

(ب) مەزھەپكە تەۋە بولمىغان كىتاب ۋە مەنبەلەر:

- **ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرىي:** الإبانة في أصول الديانة
- **ئەبۇلھەسەن ئەلئەشئەرىي:** مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين
- **ئەبۇلقاسىم ھىبەتۇللاھ ئىبنى ئەلھەسەن ئىبنى مەنسۇر ئەتتەبەرىي ئەللالىكائىي:** شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة
- **ئەززەھەبىي:** سير أعلام النبلاء
- **ئىبنى تەيمىييە:** درء تعارض العقل والنقل
- **ئىبنى تەيمىييە:** العقيدة التدمرية
- **ئىبنى تەيمىييە:** العقيدة الإسفهانية
- **ئىبنى تەيمىييە:** العقيدة الواسطية
- **ئىبنى ئەساكىر:** تبيين كذب المفتري
- **د.مۇھەممەد ئىبنى ئەمان ئەلجامىي:** الصفات الإلهية في الكتاب والسنة النبوية
- **سەفەر ئەلھەۋالىي:** منهج الأشاعرة في العقيدة
- **د. ئابدۇرراھمان سالىھ ئەلمەھمۇد:** موقف ابن تيمية من الأشاعرة

www.munber.org

- **خالىد ئىبنى ئابدۇللەتىيف ئىبنى مۇھەممەد نۇر:** منهج أهل السنة والجماعة ومنهج الأشاعرة

www.munber.org